belangrijke literatuur en bronnen buiten beschouwing. Of men daarom bijna alleen maar lovend is over het in Groningen gevoerde MG-beleid, valt moeilijk te beoordelen. Vast staat wel dat het MG in Groningen geen onafzienbare problemen aantrof zoals eerder in het bevrijde zuiden.
De auteurs beschrijven in hoofdlijnen het hele, brede spectrum van MG-activiteiten, zowel die aan de afwikkeling van de oorlog als die aan opbouwend werk. In vlotte stijl en zonder veel diepgang passeren zo de revue: het beleid en de maatregelen inzake de arrestatie en detentie van politieke verdachten, de zuivering van diverse maatschappelijke groepen, de kanalisering van de illegaliteit, de repatriëring, de puin- en mijnopruiming, de bestuursvoorziening, het eerste herstel van de materiële infrastructuur, het op gang brengen van pers, volksgezondheid, onderwijs, het treffen van sociale regelingen. Daarbij komt ook de verhouding tot de geallieerden en tot de plaatselijke bevolking en de diverse groepen daarbinnen uitgebreid aan de orde.

De conclusie van de auteurs dat de pas herwonnen vrijheid voor de bevolking beperkt van omvang was, impliceert geen verwijt aan het adres van het machtige sturende en regelende MG. Het waren volgens hen vooral de zeer beperkte mogelijkheden tot materiële verbetering en tot hervormingen op andere terreinen die de optimistische toekomstverwachtingen van de bevolking afstopten en deden omslaan in ontevredenheid en desillusie.
Ondanks zijn vele goede werk trok het MG (precies volgens de bedoeling) die onvrede als een spons naar zich toe. Aldus stelde het de na verloop van tijd weer aantredende oude en nieuwe burgerbestuurders in staat om met een schone lei en metterdaad aan de wederopbouw te gaan werken.

Louis J. Micheels, *Dokter 117641. Herinneringen aan de Holocaust.* Vertaald door Ad.J. Koekkoek (Ambo, Baarn 1990), 203 blz.

Deze herinneringen van een joodse Nederlander aan de Holocaust onderscheiden zich in drie opzichten van andere. Micheels schreef zijn relaas pas in een heel laat stadium op (ruim 45 jaar later); hij was destijds zelf (bijna afgestudeerd) arts en na de oorlog werd hij psycho-analyticus en hoogleraar psychiatrie in de Verenigde Staten. Die combinatie van eigen kampervaringen en specifieke psychiatrische deskundigheid maakt zijn verhaal weliswaar uniek, maar anderzijds rijzen er vanuit historisch-technisch oogpunt juist daardoor ook problemen.
De weergave van zijn concrete wederwaardigheden in 26 korte hoofdstukjes is zonder meer boeiend. Ten eerste omdat eruit duidelijk wordt hoe ongelofelijk vaak hij nog juist door de mazen van het nazi-vernietigingssysteem glipte. Vervolgens omdat hij er bovendien in slaagde om met zijn toenmalige verloofde Nora, die ook concentratiekamp-gevangene was, in verbinding te blijven. Die beide uitzonderlijke ontwikkelingen hadden veel te maken met zijn medische achtergrond. Toch wreekt zich de grote tijdsafstand tot de gebeurtenissen. Dat is te merken aan de vaak zakelijke vlakheid waarmee Micheels heel aangrijpende zaken beschrijft en de talrijke bespiegelingen waarmee hij die beschrijvingen afwisselt. Zijn getuigenis is dus allerminst onbevangen en spontaan. Dramatisch is het echter wel, al was het alleen maar omdat Nora kort na de bevrijding hun relatie verbrak.

In het wat langere laatste hoofdstuk 27 (17 pagina's) volgt Micheels' analyse. Hij probeert te verklaren waarom hij zolang een *Geheimnisträger* bleef, hoe hij er in kon slagen de hel van de concentratiekampen te overleven, wat het betekent een 'overlevende' te zijn, waarom het misliep tussen hem en Nora na hun bevrijding en waarom die scheiding bevorderlijk was voor zijn genezingsproces.
Ik vond dat analytische gedeelte het minst interessante stuk en hield ook aan het boek als geheel een onbevredigd gevoel over. De reden daarvoor zoek ik in de tweeslachtigheid van het boek. De vermenging van herinneringen, bespiegelingen én analyse daarvan door de betrokkene zelf hebben hier mijns inziens een voor de oorlogstijd zelf nogal indirect egodocument opgeleverd; maar als bron voor onze kennis van de naoorlogse verwerking van de holocaust is het ongetwijfeld waardevol.

Dirk Mulder, Ben Prinsen (red.), *Uitgeweken. De voorgeschiedenis van kamp Westerbork* (Herinneringcentrum Kamp Westerbork, Hooghalen 1989), Historische Reeks I, 116 blz.

Deze bundel bevat acht bijdragen van afzonderlijke auteurs. Al die artikelen gaan over thema's die direct of minder direct verband houden met de vroegste, Nederlandse, fase (1939-1942) van het centrale vluchtelingenkamp Westerbork.